

HAKASLAR VE HAKASLAR'DA ŞAMAN KÜLTÜRÜ

Bekir ŞİŞMAN*

HAKASLAR:

Hakas adı Yenisey boylarında yaşayan Minusin ve Abakan Türkleri'nin 1917 ihtilalinden sonra aldıkları bir adıdır. Hakas adı altında Sağaylar, Koybal-lar, Kaçınlar, Kızıllar ve Beltirler adını taşıyan boylar birleşmiştir.

Hakasların yurdu 18.yy. başlarında Rus işgaline uğradı. 1930'da "Hakas Özerk Cumhuriyeti" oluşturuldu. Bu cumhuriyetin güney ve güneybatısında Altay Özerk Cumhuriyeti, güneydoğusunda Tuva Özerk Cumhuriyeti vardır. Yüzölçümü 61.900 km²'dir. Nüfusu 650.000 civarındadır. Ancak bu nüfusun 80.000 kadarı Hakkas Türkü'dür (Hakkas nüfusun % 60'ı köyde, % 40'ı şehirde yaşamaktadır). Cumhuriyetin başkenti 150.000 nüfuslu Abakan'dır. Bu nüfusun yaklaşık 30.000'i Hakas'tır. Bölgenin ve başkentin ağırlıklı nüfusu-nu Ruslar oluşturmaktadır. Ülkenin üç-te ikisi dağlıktır. Maden, tarım ve hay-vancılık önemli iş sahalarını oluşturmaktadır.

Cumhuriyetin göstermelik de olsa bir meclisi mevcuttur. Meclis başkanı Rus, yardımcısı Hakas'tır.

Ülkede Rus TV yanında Hakas TV'de yayın yapmakta, ayrıca Hakas diliyle eğitim veren okullar bulunmaktadır. Hakaslar sosyal hayatta Rusça konuşurken kendi aralarında Hakasça'yı tercih etmektedirler. Hakas gençleri as-

kerliklerini Rus ordusunda yapmaktalar.

Hakaslar'a Ortodoks - Hristiyanlık zorla kabul ettirilmeye çalışılmış ise de çoğunlukla Şaman Dini'ne ve kültürüne mensupturlar.

Hakas Türkleri Uygur Türkçesi'ne yakın bir Türkçeyle konuşurlar, Kril alfabesini kullanırlar. 1989'da yapılan bir araştırmaya göre Hakasların ancak % 76'sı Hakas dilini konuşabilmektedir.

Hakaslar herşeye rağmen kültürlerini korumayı, kimliklerini kaybetmemeyi başarmışlardır. Onların kültürlerinin temelinde Şamanizm yatmaktadır.

HAKASLAR'DA ŞAMAN KÜLTÜRÜ

Burada vermeye çalışacağım bilgiler Türkiye'de öğrenim gören ve Şamanizm'i din olarak benimseyen Hakas öğrencilerden İlon Kışımova ile yaptığım mülakat ve derlemelerden elde edilen verilere dayanmaktadır. Bu bilgilerin eksiksiz olduğunu, Şamanizm'in tüm yönleriyle ele alındığını söylemek mümkün değildir. Ancak Türk Kültür Tarihi'nde çok önemli yeri olan Şamanizm'in günümüzdeki yansımalarını, bazı prensiplerini ve ritüellerini; sayıları az da olsa bir Türk topluluğu tarafından din olarak yaşanışını, derleyebildiğimiz kadarıyla da olsa siz değerli okurlara nakletmenin önemine inanmaktayız.

Bu inanç sisteminin merkezinde

* O.M.Ü. Fen-Ed. Fak. Öğr. Gör.

kendilerine "Şaman" adı verilen kişiler oturmaktadır. Şamanlar doğuştan bazı olağanüstü özelliklere sahip, gelecekte haber verme ve ruhlarla konuşabilme yeteneğine haiz kişilerdir. Herkes Şaman olamaz. Şaman olacak şahsın atababalarından da Şaman çıkmış olması şarttır. Yani şamanlık soydan gelir. Bir kişinin Şaman olacağı çocuk yaşında belli olur. Çocuğun altı parmaklı oluşu, bazı kehanetlerde bulunuşu (kaybolan nesnenin yerini söylemesi, doğacak çocuğun cinsini önceden tahmin etmesi vs.) onun Şaman olacağına ilk işaretleridir. Daha sonra Şamanlar bu çocuğu yetiştirirler. Ona dua etmesini, ruhlarla konuşmasını öğretirler. Çocuk büyüdüğünde Şamanlar isterlerse toplanıp onu imtihan edebilirler. Ancak bu imtihan elemeyen çok olgunlaştırmaya matuftur.

İnsanlar Şamanlar'la her zaman resmi ilişki içerisindeyler. Onlara korku ile karışık bir saygı gösterir, inanır ve itaat ederler. Aksi takdirde ruhların gazabına uğrayacaklarını düşünürler.

Bu inanç sisteminde beş adet tanrı bulunmaktadır ve tanrılar mutlak hakim güçlerdir. Bunlar Toprak Tanrısı, Su Tanrısı, Orman (Ağaç) Tanrısı, Ateş Tanrısı, Hava Tanrısı'dır. İşte Şamanlar bu tanrıların temsilcisi olan ruhlarla temasa geçmekte, istedikleri konularda onlardan bilgi ve yardım istemektedirler. Zaten bu dinin temelinde de bu yattmaktadır.

Şamanlar arasında bazen mücadeleler de olmaktadır. Bu daha çok büyüçülük mücadelesidir ve az bulunan Kara Şamanlar'la Ak Şamanlar arasında geçmektedir.

Şamanlar normal hayatlarında diğer insanlar gibi yaşarlar; fiziksel olarak güzel ya da çirkin, yaşlı ya da genç ola-

bilirler.

Hakas toplumunda daha çok bayan Şamanlar bulunmaktadır. Bunlar Şaman olmayan erkeklerle de evlenebilirler. Sosyal hayatta diğer insanlar gibi giyinirler. Bu halleriyle Şamanlar tanınmazlar. Ancak ruhlarla görüşme seansında (buna "kamlaniye" denir) giydikleri uzun entarileri, kürkten atkı ve kalpakları, hayvan dişlerinden yapılmış takıları ve büyü taşları sayesinde tanınırlar. Eskiden halk arasında da böyle dolaşan Şamanlar son zamanlarda bunu terk etmişlerdir. Terk etmelerinin en önemli sebebi ise böyle dolaşmalarının, hatta seans düzenlemelerinin komünist rejim tarafından yasaklanmasıdır (o dönemde seanslar gizli yapılmaktaydı).

Şamanlar kesinlikle yalan söylemezler, hırsızlık etmezler. Ancak Kara Şamanlar büyüçü olarak kötülük yapabilirler. Kendilerine saygısızca davranıldığında bazen Ak Şamanlar da bu işe tevessül edebilirler. Bu kötülük ruhlara vasıtasıyla yapılır ve ruhların gazabına uğrayan kişileri sıkıntı basar, kazaya uğrarlar, bazen de bir yerlerine inmezler.

Şamanlar öldüklerinde cesetleri dağların tepesine çıkarılır; diğer insanlar gibi toprağa gömülmeden üstleri taşlarla yığılır ve örtülür. Şamanlar bu vasıfıyla kutsal bir din adamı hüviyetindedirler.

Bu inanç sisteminin temelinde kutsal kabul edilen beş unsur (kült) bulunmaktadır:

Toprak: Halen tüm Türk dünyasında kutsiyetini koruyan bir unsurdur. Toprak Tanrısı tarafından himaye edilir. Ürün az olduğunda, zelzele, deprem gibi doğal afetlerle karşılaşıldığında şaman aracılığı ile Toprak Tanrısı'na dua edilir.

Su: Su Tanrısı tarafından himaye edilir. Yağmur yağmadığında veya akarsularla, denizlerle ilgili bir problemle karşılaşıldığında Şaman, halk adına Su Tanrısı'nın temsilcisi olan ruhlarla görüşür, halkın isteğini ve duasını ruhlar aracılığı ile Tanrı'ya iletir. Suyun kirletilmesi, suya bevedilmesi Hakaslar'da kesinlikle yasaktır.

Orman: Ağaç kültürünü de kapsar. Orman Tanrısı tarafından himaye edilir. Bu tanrı ormandaki ağaçlara, bitki ve böceklerle, hayvanlara hükmeder. Bu nedenle avcılar ava başlamadan önce Orman Tanrısı'na Şaman öncülüğünde, eğer o yoksa kendileri bizzat kurban keserler. Tanrıya kurban verme işi ona karşı teşekkürün ve ikramın bir ifadesidir. Avın bol, bereketli ve sıkıntısız geçmesi için yapılır. Avdan sonra da bazı yiyecekler ormanda bırakılır. Bu bir saçı örneğidir.

Ateş: Ateş tüm Türk dünyasında kutsiyetini devam ettirir. Çünkü o ocağı, ocak da haneyi, neslin devamını temsil eder. Ateş Tanrısı hem ateşe hem de ocağa hükmeder. Havaların çok sıcak ve kurak geçmesi durumunda Ateş Tanrısı'ndan yardım istenir.

Hakaslar'da ocaktaki ateş söndürülmez, sürekli beslenerek devamı sağlanır. Ateşe su dökülmez, tükürülmez. Çünkü ateş (ocak) aileyi temsil eder, korur ve devamlılığını sağlar. Yine ruhlarla ikram edilecek yemekler ateşte yakılmak suretiyle onlara ulaştırılır.

Hava: Hava Tanrısı tarafından himaye edilir. Bu tanrı da ruhlara, görünmez aleme ve hava hadiselerine hükmeder, onları yönlendirir. Ruhlarla ilgili problemi olan insanlar Şaman aracılığı ile Hava Tanrısı'na dua ederler, sıkıntılarını dile getirirler.

İnsanlar bu kutsal unsurlarla ilgili tüm problemlerini önce Şaman'a iletir-

ler. Şaman'a giderken yanlarında hediyeye götürmeyi de ihmal etmezler. Saygı ile yaklaşırlar ve meramlarını ifade ederler. Şaman'a gitme birey bazında olabileceği gibi konunun durumuna göre grup halinde de olabilir. Örneğin bir kişiye kötü ruhlar musallat olmuşsa, ya da kötü bir hastalığa yakalanmışsa Şaman'a birey bazında gider. Ancak yörede bir kıtlık, yağmursuzluk veya fazla yağmur yağması durumunda grup halinde Şaman'a çıkılır. Şaman insanların isteğini kabul ederse (ki çoğunlukla kabul eder) ruhlarla görüşme seansını başlatır. Önce Şamanlardan başkasının bilmediği duaları okur, trans haline geçer ve ruhlarla görüşür. Ruhlar bazen kuş şeklinde görünür, bazen de insanların göremediği biçimde gelir ve Şamanla irtibata geçer. Şaman, ruhlar aracılığıyla ilgili tanrıya mesajını gönderir. Daha sonra ruhlardan aldığı direktifle insanlardan tanrıya kurban kesmelerini isteyebilir. Bu kurban işi koyun, sığır, keçi kesimi ile gerçekleşir. Hep birlikte tanrıya dualar edilir ve seans biter.

Hakaslar ruhun bekasına inanırlar. İnsanlar öldükten sonra ruhlar yaşama-ya devam eder. Ancak bunları Şamanlar görebilir. İnsanları kazalardan ve hastalıklardan atalarının ruhları korur; insanlar da onlara ikramda bulunur, kurban keser, saçı verir. Düğünlerde, bayramlarda, sevinçli günlerde ruhlar unutulmaz.

Şamanizm her yönüyle Hakaslar'ın yaşamına nüfuz etmiştir. Bu durumu özellikle geçiş dönemlerinde ve hayatın diğer safhalarında görmek mümkündür:

Doğumla İlgili Bazı Şaman Âdetleri:

Çocuğu olmayan kadın Şaman'a başvurur. Şaman'ın hazırlayacağı şifalı otlardan mürekkebe ilaçları kullanır. Ya da

onun direkifiyle kurban keser, süt ürünlerinden saçı saçar. Şaman doğacak çocuğun cinsiyetini de önceden tahmin edebilir ve bu tahmini genellikle doğru çıkar. Yabancı kimseler yeni doğan bir çocuğun yanına kırk gün süreyle alınmazlar. Çocuk kırk gün yalnız bırakılmaz, ruhlara onu korumaları için ikramda bulunurlar. Yine bu dönemde çocuğun yastığının altına çakı, kama, bıçak gibi kesici aletler konulur. Bu aletler çocuğu kötü ruhlardan korur. Bu arada kötü ruhların, çocuğu almaması için onlara da ikramda bulunulur veya çocuklara çirkin isimler verilir (Çirkin kız, topal, tek gözlü gibi). İleride konuşmada ve yürümede zorluk çekenlere yine Şamanlar yardım eder.

Evlilikle İlgili Bazı Şaman Âdetleri:

Düğünden önce yapılan ve adına Sostoy denilen nişanda Şamanlar'ın önderliğinde ruhlara kurban kesilir. Bu iş insanlara saçı verme işiyle birlikte düğünde de tekrarlanır. Evliliğin iyi olması için gelin ve damada ekmek verilir. Kızın babası güveye kamçı hediye eder. Bu şu demektir: "Ben kızımı yetiştirdim sana verdim; bundan sonra sana emanettir; sen yetiştir". Şamanlar düğünlerde başköşeye oturtulurlar. O da gelin ve damada hediyeler verir. İnsanlar yemek anında etin ve yemeğin en iyisini Şaman'a verirler. Her boyun içinde oymaklar vardır. Oymaklar kendi içlerinde evlenmezler.

Ölümlle İlgili Bazı Şaman Âdetleri:

Ölü yıkandıktan sonra toprağa gömülür. Mezarın yanında ateş yakılır. Bu ateşte yemekler yakılır, tütsü yapılır. Böylece koruyucu ruhlara ve ölü'nün ru-

huna ikramda bulunulmuş olur. Ölümden yedi gün sonra ölenin ailesi, yakınları toplanıp birlikte yemek yerler, ölüyü yad ederler. Ölenin ruhunun onlarla birlikte olduğuna inanırlar ve onun için sofrada servis yapılır. Kırkgün sonra aynı tören birkez daha tekrar edilir. Ancak bu tören ruhun o yöreden tamamen ayrılacağı inancıyla, uğurlama töreni mahiyetindedir.

Ölen kişinin mezarı başına taş konulur. Ölenin değerli eşyaları, giysileri, paraları onunla gömülür. Kalan eşyaları ise akrabaları arasında bölüştürülür. Şaman cenazeye iştirak eder, ruhlara ölüye iyi davranmaları için dualar eder. Hakaslar cennet ve cehenneme inanmazlar. İnsanların ceza ve mükafatlarını bu dünyada göreceklerine inanırlar. Ancak ölen kişinin ruhunun bekası onlar için esastır. Kötülerin ruhu kötü, iliyerin ruhu iyi ruh olur ve öyle yaşamaya devam eder. Şurası unutulmamalıdır ki kötü ruhlar insanlara kötülük yapmayı şiar edinmişlerdir. Her iyi ruh özellikle kendi yakınlarını, akrabalarını korumaya çalışır, özel günlerde onlarla birlikte olur. Fakat yakınları onları görmezler.

Şaman Kültürüne Ait Diğer Âdet ve İnanışlar:

Dilek: Bir kişi hayatının geri kalan bölümünü iyi geçirebilmek için bazı dilek ve temennilerde bulunur ve o isteğinin yerine gelmesi için beyaz renkli ip veya çaputu kutlu bir ağaca bağlar. Eğer kişi günahlarının yok olmasını diliyorsa o zaman ip veya çaputun rengi siyah olur. Bazı mezarların yanındaki ağaca da bu nesnelere bağlanabilir. Bu orada yatanın ruhundan yardım dilemek anlamındadır.

Kurban: İnsanlar bir sıkıntıya uğra-

dıklarında bir dilekte bulduklarında, mutlu günlerinde ruhlara ve tanrılara kurban keserler. Bunu yapamıyorlarsa saçı saçarlar. Saçı ruhlara ve insanlara izzet ü ikramda bulunmaktır. Ölen kişinin mezarında ölenin günahlarının affolması için kurban kesilir, ekmek, su dağıtılır, mezara su serpilir.

Nazar: Göz değmesidir. Kişiyi çekemeyenlerin, haset edenlerin kem bakışı neticesinde ona zarar geleceğine inanılır. Mavi gözlülerin nazarı daha çok değer. Nazar değen kişi hastalanabilir, hatta ölebilir, bu bir eşya ise kırılabilir. Bunu engellemek için insanlar Şaman'a başvurur. Şamanlar bir nevi insanları efsunlar, koruma altına alır. Gerekirse ona yanında taşınması, evine asması için nazarlık verir. Bu nazarlık bir iğne, bir boncuk olabilir.

Uğur: Hakaslar insanın doğuştan uğurlu (şanslı) ya da uğursuz (şanssız) olduklarına inanırlar. Uğur getirmesi için çeşitli nesnelere taşırlar.

Yasak: Hakaslar'da dini prensip gereği yapılmaması gereken şeyler vardır. Bunlar adam öldürmek, hırsızlık yapmak, yalan konuşmak, iftira atmak, zina etmek gibi eylemlerdir. Bunları yapan kişilerin ruhlardan tarafından cezalandırılacağına inanılır (bu ceza kişinin dara düşmesi, çocuğunu kaybetmesi, hasta

olması vs. şeklinde tezahür edebilir). Bunları yapmayan insanlar iyi insanlardır ki, ruhlardan onları koruma altına alır, şans getirir, evlerini bereketlendirir. Ancak iyi insanın bir vasfı da tanrılara ve ruhlara kurban kesmesidir. Ayrıca Şamanizm'de din değiştirmenin de yasak olduğu kabul edilir.

Bunların dışında Hakaslar eşikte oturmayı, gece ev süpürmeyi ve tırnak kesmeyi uğursuzluk sayarlar.

Tun Bayramı: Her yıl Haziran ayında düzenlenen ve üç gün süren şenliklerin adıdır. Diğer adı "İlk Sütün Bayramı" dır. Bu bayram tabiatın uyanışını sembolize eder. Bu günde kurbanlar kesilir, dualar edilir, çeşitli oyunlar oynanır.

SONUÇ:

Günümüzde Şamanizm'i din olarak benimsemiş bir topluluğun o dini nasıl yaşadığını, yine o dine mensup bir kişinin anlattıkları kadarıyla aktarmaya çalıştık. Tüm anlatılanlara bakıldığında bu inanış ve ritüellerin pek çoğunun yurdumuzda da uygulandığını söylemek mümkündür. Bizler Şamanizm'i günümüzde din olarak benimsemiş olmasak da onun etki alanından, tamamen kopduğumuzu iddia edemeyiz.